

УДК 94(438+477+470) «1917–1918»

DOI: 10.30840/2413-7065.3(84).2022.264504

ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ В КРИМУ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – ГРУДЕНЬ 1918 РР.) У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Сергій ГУБСЬКИЙorcid.org/0000-0003-0203-651X

науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті висвітлюються питання становлення та діяльності українського військово-морського флоту в Криму (березень 1917 – грудень 1918 рр.) у сучасній українській історіографії. Зазначається, що в працях сучасних українських істориків охарактеризована матеріально-технічна база на Чорному морі, яка існувала станом на 1917 р., розкрито передумови для будівництва українського військового флоту, висвітлено процеси боротьби за його створення у добу Української Центральної Ради (УЦР) та Гетьманату П. Скоропадського. Зокрема, досліджено історичні, географічні, етнічні, політичні та матеріально-технічні складові для творення цієї військової структури. Розглянуто праці сучасних українських науковців, у яких наголошується на комплексі помилок із боку провідників УЦР та уряду в галузі військово-морського будівництва, їх непослідовного відстоювання українських національних інтересів щодо Чорноморського флоту, що досить відчутно вплинуло на активність українських сил Криму і Севастополя та дезорієнтувало їх подальшу державотворчу діяльність. Констатовано, що в період існування Української Держави гетьмана П. Скоропадського уряд відразу ж взяв курс на приєднання Криму до України. Незважаючи на обурення німців, було оголошено про повну економічну блокаду Кримського півострова. Керівництво Української Держави робило все для повернення під свою юрисдикцію Чорноморського флоту, що йому, напевно, і вдалося, але вже після поразки Німеччини у Першій світовій війні, початку антигетьманського повстання 14 листопада 1918 р., зречення через місяць П. Скоропадським влади і, врешті-решт, захоплення Чорноморського флоту країнами Антанти.

Також автор акцентує увагу на побажаннях багатьох українських дослідників цього періоду до владних структур сучасної України, особливо в теперішніх умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну, враховуючи позитивний і негативний досвід державного і військового будівництва українських державних утворень 1917–1921 рр.

Ключові слова: Українська Народна Республіка; Українська Держава; П. Скоропадський; українська історіографія; військово-морське будівництво; Чорноморський флот; незалежність; Крим; Севастополь.

THE ISSUE OF THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN NAVY IN CRIMEA (MARCH 1917 – DECEMBER 1918) IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Serhii HUBSKYI

research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. The article highlights the issues of formation and activity of the Ukrainian Navy in Crimea (March 1917 – December 1918) in modern Ukrainian historiography. It is noted that in

the writings of modern Ukrainian historians, the material and technical base in the Black Sea, which existed as of 1917, was characterized, the prerequisites for the construction of the Ukrainian military fleet were revealed, the processes of the struggle for its creation during the days of the Ukrainian Central Rada (UCR) and the Hetmanate of P. Skoropadskyi were highlighted.

In particular historical, geographical, ethnic, political, material and technical components for the creation of this military structure were investigated. The works of modern Ukrainian scientists were considered, in which they emphasize a complex of mistakes on the part of the leaders of the Ukrainian Armed Forces and the government in the field of naval construction, their inconsistent defense of Ukrainian national interests regarding the Black Sea Fleet, which significantly affected the activity of Ukrainian forces in Crimea and Sevastopol and disorientated their further state-building activities. It was stated that during the existence of the Ukrainian State of Hetman P. Skoropadskyi, the government immediately took a course to join Crimea to Ukraine. Despite the indignation of the Germans, a complete economic blockade of the Crimean Peninsula was announced. The leadership of the Ukrainian State did everything to return the Black Sea Fleet under its jurisdiction, and it finally succeeded, but only after the defeat of Germany in the First World War, the beginning of the anti-Hetman uprising on November 14, 1918, the abdication of power by P. Skoropadskyi a month later, and the eventual capture of Black Sea Fleet by the Entente countries.

The author also focuses on the wishes of many Ukrainian researchers of this period to the power structures of modern Ukraine, especially in the current conditions of the full-scale invasion of Russia into Ukraine, taking into account the positive and negative experience of the state and military construction of Ukrainian state entities in 1917–1921.

Key words: *Ukrainian People's Republic; Ukrainian State; P. Skoropadskyi; Ukrainian historiography; naval construction; Black Sea Fleet; independence; Crimea; Sevastopol.*

Після відновлення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. дослідження подій Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. стали невід’ємною складовою історіографічного процесу. Проте спочатку сучасні українські науковці найбільшу увагу зосереджували на політичній історії революції та діяльності українських урядів державних формувань того часу.

Поступово в цьому контексті відбувалось становлення військової історії як окремої галузі наукових знань, з’явилися наукові осередки з вивчення історії воєн, військового будівництва та військового мистецтва доби Визвольних змагань 1917–1921 рр.

У цьому зв’язку важливе значення мають події і явища становлення та діяльності українського військово-морського

флоту в цей період, зокрема в Криму у березні 1917 – грудні 1918 рр.

Тема дослідження діяльності Української Центральної Ради (УЦР) та Гетьманату П. Скоропадського у сфері військово-морського будівництва, під час існування яких було поновлено українську морську традицію, завжди мала важливе значення в сучасній українській історіографії. Особливо вона стала актуальною з 2014 р., в часи анексії Росією українського Криму, розв’язаної «собирателями русских земель» війни на Донбасі, та повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. з метою окупації України та ліквідації української державності.

Незважаючи на те, що з початку 90-х років ХХ ст. в Україні проведена велика наукова робота з дослідження питань вітчизняної військової історії

доби Визвольних змагань 1917–1921 рр., питання військово-морського будівництва, діяльності українського військового флоту зазначеного періоду під час боротьби за національну державність ще й на сьогодні є недостатньо розробленими, хоча, безумовно, вже існує й опублікована певна документальна база та вагома кількість праць, присвячених різним етапам та аспектам творення вітчизняних військово-морських сил на початку ХХ ст. Також варто зазначити, що до цього часу фактично немає окремих наукових робіт, у яких би досліджувались питання сучасної історіографії проблеми.

Метою цієї статті є заповнити цю прогалину і проаналізувати праці сучасних вітчизняних вчених, присвячені питанню творення та діяльності військово-морських сил у Криму (березень 1917 р. – грудень 1918 р.), показати досвід УЦР і Гетьманату П. Скоропадського у цій сфері.

Одними з перших значних досліджень початку 90-х років ХХ ст. в Україні, присвячених створенню та діяльності українського військово-морського флоту у березні 1917 – грудні 1918 рр., стали роботи В. Кравцевича та В. Сергійчука [7; 27]. В. Кравцевич аналізує ситуацію, що виникла на Чорноморському флоті після краху самодержавства в Російській імперії в лютому 1917 р., показує боротьбу різних політичних сил за впливи серед моряків, відродження національної свідомості серед моряків-українців, на основі різноманітних джерел відтворює хронологічний хід подій у Севастополі, зокрема підняття українських прапорів на кораблях флоту 29 квітня 1918 р. В. Сергійчук у циклі статей, опублікованих у періодичному

виданні «Народна армія», вперше подає документи, віднайдені ним в архівах Києва і Санкт-Петербурга, які свідчать про патріотизм українців-чорноморців, їхні перемоги та невдачі у спробах відродити повноцінний український флот на Чорному морі після постанови Української Народної Республіки (УНР).

Створенню українського військового флоту у визначений період присвячені окремі публікації П. Василевського, А. Данілова, В. Корольова, О. Мироненка, Г. Перепелиці, Д. Сидорука [1; 4; 6; 24; 25; 28]. Останній у своїй праці, зокрема, ставить запитання і намагається дати відповідь: чи були на той час (1917–1918) умови для створення українського військово-морського флоту? Автор зазначає, що «аналіз архівних документів, спогадів ветеранів флоту, інших історичних матеріалів свідчить: по-перше, дух волі, нав'язаний Лютневою революцією 1917 року, дав можливість народу України, як і народу Польщі, Фінляндії та іншим, що входили до складу Російської імперії, стати на шлях національного відродження, розвитку своєї державності. Але для України, морські кордони якої складають понад 1.700 км, не могло бути й мови про самостійність без Військово-Морського Флоту. Тому Центральна Рада вважала побудову Українського флоту справою державотворення» [28, с. 67].

Також сприятливими, такими, що допомагали створенню національних військово-морських сил, автор називає ряд чинників: великі надії керівництва України на українізацію Чорноморського флоту, оскільки він комплектувався призовниками за територіальною ознакою і понад 70% особового складу походило з українських губерній; значна частина командування Чорноморського флоту

на чолі з віце-адміралом О. Колчаком, родом з Херсона, не протидіяла українському національному руху на флоті, а контр-адмірал М. Саблін увійшов до Центрального проводу Української Ради Чорноморського флоту; особливу роль у справі створення військово-морських сил відіграв український національний рух, оскільки у Севастополі ще з 1905 р. існував український гурток «Кобзар», що послужив осередком в організації навесні 1917 р. Ради Української Чорноморської громади (голова В. Лашенко), яка займалася агітаційно-пропагандистською, просвітницькою діяльністю, мала свій прапор та надсилала на всі українські військові з'їзди у Києві делегатів від Чорноморського флоту [28, с. 67–69].

Проаналізувавши сприятливі фактори для побудови національних військово-морських сил, автор говорить про перешкоди, що виникли на цьому шляху. Це великий опір різнополярних сил: національних (кримські татари вважали Севастополь своїм містом), класових (більшовицьких та російських білогвардійських), міжнародних (і Антанта, і країни Четверного союзу прагнули заволодіти Чорноморським флотом).

Крім того, автор, констатує державотворчі прагнення урядів Центральної Ради і особливо Гетьманату П. Скоропадського для побудови флоту, приділяє достатньо уваги і помилкам, допущеним Центральною Радою в питаннях організації реальних боездатних військово-морських сил. Незважаючи на неповне висвітлення окремих моментів творення українського військового флоту, робота Д. Сидорука стала помітним позитивним явищем в питаннях побудови національних військово-морських сил періоду 1917–1921 рр.

в українській історіографії середини 90-х років ХХ ст.

Відображенню цілісної картини творення українського військово-морського флоту 1917–1918 рр., узагальненню досвіду урядів Центральної Ради та Гетьманату у сфері військово-морського будівництва та його використання для розбудови сучасних Військово-морських сил України присвячені наукові дослідження сучасних військових істориків С. Литвина та А. Лубенця [8–17]. В цих роботах, зокрема, охарактеризована матеріально-технічна база для формування українського військового флоту на Чорному морі, яка існувала станом на 1917 р., розкрито передумови для будівництва українського військового флоту, висвітлено процеси боротьби за його створення у добу Центральної Ради, досліджена організаційна структура флоту, його бойовий склад та технічне оснащення.

На основі аналізу використаних та опублікованих матеріалів авторами сформульовано ряд наукових висновків про те, що досвід військово-морського будівництва періоду Центральної Ради та Гетьманату збагатив надбання української військово-морської традиції, накреслив основні концептуальні напрямки подальшої розбудови флоту при наявності сприятливих умов.

Висвітлюючи історичні, географічні, етнічні, політичні та матеріально-технічні передумови відродження українського національного військового флоту в період діяльності УЦР, С. Литвин та А. Лубенець зазначають, що «наявність передумов історичного характеру зумовлена тим, що з давніх-давен морські традиції Київської Русі, героїчної доби козацтва зберігалися у пам'яті народу.

З початком Української національно-демократичної революції 1917 р. вони підживлювали державницькі прагнення українського народу, прагнення мати свій національний військовий флот» [10; 17, с. 8–9].

Науковці констатують, що протягом усієї історії свого існування Чорноморський флот був географічно пов'язаний з долею українців, що споконвіку населяли Причорноморський регіон. Реалізація матеріально-технічних та інших потреб Чорноморського флоту здійснювалась, як правило, за рахунок українських регіонів [10; 17, с. 8–9].

Аналізуючи різні радянські й українські джерела, С. Литвин і А. Лубенець дійшли висновку, що на 1917 р. особовий склад Чорноморського флоту на 80% складався з українців, про що зазначалось на засіданнях Чорноморського Центрофлоту – органу, який ніяк не можна було запідозрити у прихильності до процесу українізації ЧФ у 1917–1918 рр. [10]. Про цю цифру говорить і більшість українських джерел, до якої схиляється і автор цих рядків, тоді як радянські історики подають 65–70% українців на ЧФ, які наводить і сучасний український історик В. Голубко, а В. Сергійчук, посилаючись на слова в одному з публічних виступів віце-адмірала О. Колчака, говорить про 90% українців на ЧФ [10].

На думку С. Литвина і А. Лубенця, комплектування Чорноморського флоту на початку ХХ ст. переважно українцями можна пояснити декількома причинами:

по-перше, через те, що географічно ЧФ був розташований або поблизу українських етнічних земель (Кримський півострів. – С. Г.), або безпосередньо на них. У воєнних умовах більш спрощена

система постачання рекрутського матеріалу з найближчих до Чорного моря регіонів мала очевидні переваги;

по-друге, через те, що Балтійський флот прикривав столичний регіон, до його комплектування ставилися більш прискіпливо, тому комплектувався ЧФ здебільшого колишніми заводчанами, які порівняно з селянами були більш технічно підготовленими;

по-третє, комплектування ЧФ за рахунок здебільшого українського селянства здійснювалося й з причин воєнно-промислової стратегії, суть якої полягала у необхідності збереження резерву кваліфікованої робочої сили поблизу столичного регіону імперії, який одночасно був одним із найпотужніших центрів російської воєнної промисловості [10].

Вчені зазначають, що «тоді як 4/5 всіх нижчих чинів Чорноморського флоту традиційно складали моряки українського походження, то зовсім протилежним було становище серед офіцерського корпусу. Майже всі офіцери були вихованцями петербурзького Морського корпусу і нерідко належали до відомих російських дворянських родів, що росли і виховувалися в традиціях монархічного ладу» [10].

На думку дослідників, ця так звана «закритість і кастовість» у твердженні радянської історіографії була зручною для пояснення запрограмованої більшовиками «класової боротьби», що знайшла своє втілення у зв'язках та безглузких убивствах чорноморських офіцерів збільшовиченими матросами восени–взимку 1917 р. Відносно низька активність офіцерів-чорноморців щодо українського руху, на думку С. Литвина і А. Лубенця, яку ми теж поділяємо,

спричинилась перш за все несприйняттю більшістю офіцерів соціалістичних гасел Центральної Ради, а їх імперська ментальність не була сприятливим фактором для українізації, проте з часом ставлення значного прошарку офіцера до українського питання змінилося на краще.

Аналізуючи помилку Центральної Ради, науковці зазначають, що вона довгий час не вважала, що український народ має право бути державним народом та мати власну державу, і, перебуваючи у полоні спокусливих соціалістичних гасел, не змогла повною мірою реалізувати потенціал українського національного руху.

Розуміння Центральною Радою, що побудова українського війська, українського флоту є справою державотворення, прийшло занадто пізно і мало, так би мовити, вимушений характер, констатують дослідники [10]. На цю «вимушеність» діяльності Центральної Ради щодо організації військово-морського будівництва, поряд з С. Литвином і А. Лубенцем, звертає увагу і Д. Сидорук. Він вважає, що «перехід окремих морських сил Чорноморського флоту на бік України примусив органи влади заснувати у Києві 22 грудня 1917 р. Генеральне секретарство морських справ (з березня 1918 р. – Морське міністерство) під проводом Д. Антоновича» [10; 28, с. 68].

Дослідники зазначають, що «з першого дня свого існування новостворене морське відомство не отримало належної уваги з боку уряду В. Винниченка, а його відоме твердження, що «не своєї армії нам соціал-демократам треба, а знищення всяких постійних армій» – відображало справжнє ставлення провідників Центральної Ради до військового

будівництва і до Чорноморського флоту зокрема» [10].

Погоджуючись з думкою С. Литвина і А. Лубенця щодо значних помилок керівництва Центральної Ради в питаннях національного державотворення та військового будівництва, вважаємо, що в певних моментах їхні думки дещо категоричні. Керівництво УЦР досить тривалий час не підтримувало ідеї повної незалежності України, але виступало за автономію України у складі майбутньої демократичної Росії з багатьма атрибутами державності, включаючи і саму Центральну Раду як державницько-представницький орган. У питаннях військового будівництва, незважаючи на великі помилки, Центральна Рада виступала організуючою і спрямовуючою силою в процесах, що постали перед вояками-українцями російської армії і флоту для створення українізованих армійських і флотських частин та екіпажів, відродження національних військових традицій, а пізніше і для побудови вже власне українських збройних сил.

Для створення українського флоту, констатує А. Лубенець, існувала вагома матеріально-технічна база, яка у сукупності з добре підготовленим особовим складом становила достатньо високий бойовий потенціал ЧФ і давала можливість йому вирішувати складні оперативно-стратегічні завдання. Основу Чорноморського флоту наприкінці Першої світової війни становили 177 бойових кораблів та понад 220 суден різного призначення, а кількість особового складу дорівнювала 47735 чоловік. Але вже станом на 28 квітня 1917 р. у складі ЧФ було приблизно 30000 матросів [17, с. 8].

Говорячи про діяльність осередків українського національного руху в Криму та Севастополі, С. Литвин та А. Лубенець зазначають, що початок цьому процесу поклато створення нелегальних гуртків, і після Лютневої революції 1917 р. вони зіграли значну роль у справі побудови національного військового флоту. Після створення навесні 1917 р. Ради Української Чорноморської громади український рух набрав організованого характеру і завдяки допомозі цієї організації вже в кінці квітня 1917 р. у переважній більшості кораблів ЧФ, берегових військах, Севастопольській морській фортеці, частинах морської авіації було створено українські ради і гуртки. «У Севастополі провідну роль в українському русі на той час відігравав лідер кримської організації Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), член ЦР і член виконкому Севастопольської ради депутатів армії, флоту і робітників міста прапорщик К. Величко, який з червня (1917 р. – С. Г.) очолив і Севастопольську Українську раду», – констатують науковці [10]. А. Лубенець наголошує, що «після Петроградського жовтневого (більшовицького. – С. Г.) перевороту політична боротьба навколо Чорноморського флоту та Криму поступово набувала збройного характеру, що стало прологом широкомасштабної громадянської війни» [17, с. 10].

У цьому зв'язку автор статті притримується думки, що під час всієї Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. збройна боротьба за незалежність мала національно-визвольний характер, це була національно-визвольна війна з елементами громадянського протистояння.

Значний інтерес для досліджуваної нами теми має інформаційно насичена, з використанням архівних джерел та маловідомих матеріалів праця П. Гай-Нижника. В ній автор змістовно і неупереджено досліджує процес військово-морського будівництва в Україні, зокрема в Криму, під час існування Центральної Ради Української Народної Республіки (березень 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) та Української Держави, або Гетьманату П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) [2]. Вчений зазначає, що «в листопаді 1917 року Центральна Рада, проголошуючи III Універсалом Українську Народну Республіку, не включила Крим до її складу... Проте українізація Чорноморського флоту, що не припинялась увесь цей час, і придушення російськими більшовиками кримськотатарської автономії на початку 1918 року створили нову політичну ситуацію навколо Криму, в результаті чого Центральна Рада змінила свою політику щодо півострова» [2, с. 38].

У цьому зв'язку дослідник наводить цікаву інформацію про проведення 10 січня 1918 р. у Києві I Українського морського з'їзду, «який розглянув:

- 1) звіт Української морської ради;
- 2) інформацію Генерального морського секретарства про його роботу;
- 3) доповіді з місць;
- 4) стан і перспективи Чорноморського флоту;
- 5) питання запровадження морської служби на добровільних засадах;
- 6) ставлення військового і торговельного флоту до УНР;
- 7) проблему організації профспілки моряків тощо.

12 січня 1918 року матрос – делегат від Морського з'їзду – на засіданні Малої

ради УНР виголосив вітальну промову до Української Центральної Ради» [2, с. 39].

Також, на думку автора статті, важливим моментом для зміни політики керівництва Центральної Ради щодо Криму стало відрядження ще в жовтні 1917 р. Д. Антоновича як посланця від Генерального секретаріату (уряду автономної України) на Південь України для з'ясування питання українізації ЧФ. Він з'ясував, що український рух на флоті дуже поширений, але не організований і не має керівництва. «Найбільшою і найвпливовішою українською групою була команда панцерника (дредноута) «Воля», який навіть підіймав український прапор. В той же час на іншому панцернику (а їх на Чорноморському флоті було лише два) «Три святителя» команда була прихильна переважно до більшовиків. Залоги ж інших менших кораблів орієнтувалися, як правило, на настрої цих броненосців», – констатує науковець [2, с. 38].

П. Гай-Нижник доводить, що після повернення з відрядження «Д. Антонович переконався у двох речах: Чорноморський флот є українським як за особовим складом, так і за духом, та втім, що без Севастополя, як головної морської бази-фортеці, про український військово-морський флот на Чорному морі не може бути й мови. А отже, українським мусить бути й Кримський півострів» [2, с. 38].

Вже будучи Генеральним секретарем з морських справ, Д. Антонович запропонував, а Мала рада УНР затвердила проект українського морського прапора, виробленого Українською Морською радою. Він мав «складатися з двох смуг – жовтої (вгорі) та синьої (внизу); на синій

розташовано золотий знак князя Володимира – тризуб з хрестом угорі» [2, с. 39].

Та на перешкоді цим планам стала військова агресія Радянської Росії на чолі з В. Леніним проти УНР.

Як зазначає А. Лубенець, щодо Криму і Чорноморського флоту більшовики мали власний план: встановити в Криму свою владу і втягнути ЧФ у вир повномасштабної війни, що вже почалася на території колишньої Російської імперії [17, с. 10].

«Для встановлення в Криму свого режиму, – зазначає дослідник, – Рада народних комісарів (більшовицький уряд. – С. Г.) надала місцевим більшовикам величезні гроші – 49 мільйонів карбованців, а севастопольські більшовики розгорнули широку кампанію з дискредитації Центральної Ради, що після повалення Тимчасового уряду розглядалася ними «винятково як буржуазна контрреволюція» [17, с. 10]. Коротко згадуючи про перебіг більшовицько-української війни в кінці 1917 – на початку 1918 р., підписання 27 січня (9 лютого) 1918 р. Берестейського мирного договору між УНР і Центральними державами – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною та звільнення німецькими військами разом із підрозділами військ УНР Києва, П. Гай-Нижник зауважує, що ще 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів УНР було визначено за можливе погодитися на укладання миру з Радянською Росією за умови, що «Крим остається під впливом України» і «весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні» [2, с. 39]. Проте позиція більшовиків виявилась зовсім іншою. Ще в лютому 1918 р., тимчасово

захопивши владу в Криму, вони відразу ж відкинули будь-яку можливість вирішення питання передачі частини ЧФ Україні. Розкриваючи подальші плани керівництва УНР щодо Криму і Севастополя, П. Гай-Нижник акцентує увагу на підготовці урядом УНР військової операції із захоплення Криму і Севастополя та констатує, що «на заваді її здійсненню стали німці, які самі окупували півострів» [2, с. 39].

Аналізуючи ситуацію, що виникла навколо Чорноморського флоту у березні 1918 р. з наближенням до Криму союзних Україні німецьких військ, А. Лубенець виокремлює три окремі політичні сили, які мали діаметрально протилежні цілі. Першою з них був більшовицький Раднарком, який прагнув не допустити переходу флоту під українську юрисдикцію і заради збереження свого політичного рейтингу був готовий піти на крайнощі, зокрема, більшовики зажадали негайної евакуації до Новоросійська найновіших кораблів, а решту планували знищити. Другу політичну силу представляли українські осередки, що були зацікавлені у збереженні флоту і переведенні його під українську юрисдикцію. Третьою, нестійкою, частиною, на думку А. Лубенця, були осередки російських партій, що склали небільшовицьку опозицію в Центрофлоті і до яких приєдналося флотське офіцерство на чолі з контр-адміралом М. Сабліним. Історик стверджує, що «об'єднання антибільшовицьких сил заради збереження ЧФ і призвело до підняття ним українських прапорів 29 квітня 1918 р.» [17, с. 11].

Досліджуючи військово-морську політику Центральної Ради, А. Лубенець зазначає, що Генеральному секретарству морських справ вдалося добитися

схвалення 14 січня 1918 р. «Тимчасового закону про флот Української Народної Республіки», в якому вперше була офіційно викладена концепція військово-морської доктрини УНР [17, с. 11]. Згідно з цим законом Чорноморський флот переходив у власність УНР і вона мала нести всі витрати, пов'язані з його утриманням. Проте впровадженню цього закону в життя, наголошує науковець, заважала відсутність реального впливу на Чорноморський флот, а своєчасно не вирішена на Брест-Литовських переговорах проблема ЧФ і Криму стала найсерйознішою перешкодою у здійсненні військово-морської політики УЦР [17, с. 11].

А. Лубенець здійснив історичну періодизацію будівництва українського військового флоту в добу Центральної Ради, яка складалася з трьох етапів: I – «стихійно-революційний» (з березня по листопад 1917 р.) – етап українізації Чорноморського флоту, що розпочалася за ініціативою матросів-українців; II етап, умовно названий «законотворчим» (з листопада 1917 р. – до середини січня 1918 р.), відзначився законотвorchою ініціативою уряду вже фактично самостійної України з військово-морських питань: розпочато створення управлінського апарату, розроблено військово-морську доктрину тощо; III етап – «організаційно-практичний» (березень–квітень 1918 р.) – розпочався у березні з призначенням полковника О. Жуковського в.о. морського міністра, який приступив до реалізації національної військово-морської доктрини на оновлених засадах «Тимчасового закону про флот», а апогеєм цього періоду, на думку науковця, стало підняття на ЧФ 29 квітня українських прапорів [17, с. 11–15]. Автор зазначає, що «попри енергійну

діяльність Морського міністерства навесні 1918 р., попередні численні прорахунки у військово-морській політиці Центральної Ради, а також зовнішні фактори не дозволили йому реалізувати той потенціал, який існував для розбудови українського флоту» [17, с. 13].

Науковець наголошує на комплексі помилок з боку провідників УЦР та уряду у галузі військово-морського будівництва, їх неспроможності до послідовного відстоювання українських національних інтересів щодо Чорноморського флоту, небажання залучити на службу Україні офіцерський склад флоту та інші прорахунки, які завдавали українській державі величезних воєнно-політичних втрат. Також вони досить відчутно вплинули на авторитет українських сил Криму та Севастополя, дезорієнтували їх подальшу державотворчу діяльність. Це допомогло більшовицькій Росії здійснити широкомасштабну агресію проти суверенної УНР, а Чорноморський флот, навколо якого створився один з епіцентрів конфронтації між Раднаркомом і Центральною Радою, втратив більшість свого особового складу, а також кілька найновіших кораблів, що були затоплені більшовиками під Новоросійськом, – зазначає в висновках свого дослідження науковець.

З другої половини 2000-х років і до сьогодні з'явилася значна кількість наукових праць, присвячених безпосередньо досліджуваній нами темі. До них слід віднести дослідження сучасних українських істориків І. Гриценка, Ю. Каліберди, О. Луговського, М. Мамчака, В. Приходька, Я. Тинченка [3; 5; 18; 19–22; 26; 30–31]. Зокрема, стаття Ю. Каліберди висвітлює процеси українізації на Чорноморському флоті як важливої складової будівництва

національних військово-морських сил. У статті О. Луговського йдеться про організаційні аспекти будівництва збройних сил Української Держави 1918 р., в т. ч. і військово-морського флоту. В публікації В. Приходька висвітлюється функціонування Чорноморського флоту в часи Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР. Автор лаконічно, але змістовно і в хронологічній послідовності констатує про етапи державного та військового будівництва в Україні взагалі і в Криму зокрема [26]. Проте викликає принаймні подив посилання автора на архівні джерела, що стосуються загальновідомих фактів, наприклад, проголошення Центральною Радою IV Універсалу та її звернення про військову допомогу до Центральних держав.

У книгах М. Мамчака систематизується історія українського флоту і повертаються із забуття багато невідомих раніше сторінок військово-морської історії України, зокрема 1917–1921 рр. Його праці з використанням багатого архівного історичного матеріалу написані у популярній формі історично-документального нарису. Автор говорить про боротьбу моряків-чорноморців у створенні національних військово-морських сил – Державного Флоту УНР і Української Держави, причини успіхів і невдач на цьому шляху, відкриває історичне підґрунтя кривавих трагедій, що розгорнулися на Чорноморському флоті і в Севастополі в кінці 1917 – на початку 1918 рр., відтворює біографії офіцерів і адміралів українських військово-морських сил цього періоду, подає назви кораблів та дії їх екіпажів, які в непростих політичних умовах розпаду Російської імперії приймали рішення виступити на захист і служити українському народові.

У працях Я. Тинченка, теж поданих у формі науково-популярних видань, розглядаються організація та діяльність державних морських інституцій, які займалися питаннями функціонування військового флоту, створення української військово-морської уніформи, участі моряків-чорноморців у Першій більшовицько-українській війні (грудень 1917 – лютий 1918 рр.). Автор використав низку документів та газетних публікацій того часу, невідомих широкому загалу.

Зокрема, досліджуючи долю Чорноморського флоту в Севастополі навесні-влітку 1918 р., Я. Тинченко зазначає, що після взяття німцями Одеси, Очакова та Миколаєва весь Чорноморський флот зібрався у Севастополі у складі 8 лінійних кораблів (броненосців), 4 крейсерів, 6 гідрокрейсерів, 27 міноносців, 17 підводних човнів, 5 канонерських човнів, 6 мінних загороджувачів і над ними майорили червоні прапори [30, с. 34].

Як згодом виявилось, командувач ЧФ контр-адмірал М. Саблін та інші моряки сподівалися, що українські війська (Кримська група Окремої Запорозької дивізії Армії УНР. – С. Г.) зможуть запобігти захопленню кораблів німецькими військами.

29 квітня 1918 р. о 16-й годині на лінійному кораблі «Георгий Победоносец», на якому перебував командувач флоту, було подано сигнал: «Флоту підняти Український прапор». У цьому зв'язку автор наводить маловідому інформацію, що під час підняття українських прапорів «майже весь флот, крім міноносця «Пронзительный», виконав цей наказ. На міноносці залишився червоний прапор. Щоб не починати протиборства, Саблін наказав командирові міноносця

залишити севастопольський рейд і перейти до Новоросійська. Увечері (29 квітня. – С. Г.) «Пронзительный» та ще 13 міноносців, команди яких відмовилися залишатися в Криму, вийшли із Севастополя та відправилися до Новоросійська» [30, с. 35].

Під час вступу 1 травня 1918 р. німецьких військ до Севастополя, зазначає дослідник, їх «було зустрінuto «військовим парадом», яким керував член військової ради самопроголошеної у Криму Республіки Таврида та комендант фортеці Севастополь полковник Карпов. Німці одразу зіткнулися в Криму з багатовладдям. Причому кожна з влад претендувала на кораблі Чорноморського флоту. Аби уникнути будь-яких непорозумінь, німецьке командування просто оголосило всі корабельні команди Чорноморського флоту (маючи на увазі ті кораблі, які залишилися у Севастополі, тому що частина флоту увечері 30 квітня згідно з наказом М. Сабліна відпливла до Новоросійська. – С. Г.) військовополоненими, звезло їх на берег, виставило біля кораблів свою варту та підняло на них кайзерівські військово-морські прапори» [30, с. 36].

Історик звертає увагу на той факт, що у Севастополі німці захопили величезну кількість пасажирських і торговельних кораблів, зокрема ті, які належали різним країнам Антанти. Іноземні кораблі були одразу оголошені військовою здобиччю, інші – або мали бути передані попереднім приватним власникам, або оголошувались інтернованими. І лише три, що підняли українські прапори, – «Царь», «Чатыр-Даг» та «Алексей» – не потрапили до цього списку [30, с. 36].

Також німці, констатує науковець, реквізували до складу свого флоту

чотири підводні човни: «Буревестник», «Утка», «Орлан» і «Гагара». Вони отримали нові німецькі найменування: US-1, US-2, US-3, US-4, а команди цих підводних човнів були укомплектовані німецькими моряками [30, с. 36]. Дослідник І. Гриценко зазначає, що, крім підводних човнів, німці влітку 1918 р. використовували для своїх потреб плавучу майстерню «Кронштадт», перейменовану на «Фляйс», яку вивели в Босфор, 9 есмінців – «Счастливый», «Быстрый», «Гневный», «Капитан Сакен», «Зоркий», «Звонкий», «Жуткий», «Живой», «Завидный», 3 кораблі типу «Эльпидифор», 4 буксири, 1 яхту та декілька інших кораблів, запевняючи українську сторону в тимчасовості такого стану справ [3, с. 113]. За словами історика, есмінці позначалися літерою «R» (що вона означає, встановити не вдалося) та відповідним номером, підводні човни мали маркування «US» (Untersee Schiff – підводний корабель), сторожові пароплави мали на борту літеру «F» – (Flachdampfer – сторожове судно), а «Лукум», колишня яхта головнокомандувача флоту, у німецьких документах згадувалася як *Armierte Yacht*, тобто «озброєна яхта» [3, с. 113].

І. Гриценко у своєму дослідженні намагається представити громадськості всеосяжний огляд української військово-морської історії 1917–1918 рр. Викладаючи перебіг головних подій, автор спирається при цьому на великий масив як доступних, так і маловідомих широкому загалу джерел (понад 100 одиниць) та фактів. Більшість із них, будучи розсередженими протягом багатьох десятиліть по кількох десятках різних видань, спогадів, документів, ще ніколи не були зіставлені, об'єднані та опубліковані в рамках одного дослідження. В цій праці,

на відміну від багатьох інших праць з української військово-морської історії, головна увага приділяється з'ясуванню політичних настроїв особового складу флоту, а також питанню державної належності тих чи інших кораблів ЧФ у 1917–1918 рр.

Окрему увагу І. Гриценко приділяє організації і діяльності Українського Державного Флоту в Севастополі та інших містах Криму у травні–жовтні 1918 р. і подіям на флоті після закінчення Першої світової війни та інтервенції Антанти (листопад–грудень 1918 р.). Дослідник зазначає, що «факти, наведені в цій праці, мають раз і назавжди довести, що Україна мала всі шанси та ресурси, щоб реалізуватися як потужна військово-морська держава ще в 1918 р., і тільки ціла низка політичних та військових обставин, як внутрішніх, так і зовнішніх, завадила цим намірам втілитися в життя у повній мірі» [3, с. 6].

І. Гриценко і Я. Тинченко чимало місця приділяють долі Чорноморської ескадри, яка перебувала у Новоросійську. Науковці зазначають, що німці на підставі відповідної статті Берестейського мирного договору зажадали від Раднаркому передачі частини ЧФ під командуванням контр-адмірала М. Сабліна Німеччині. Але більшовики прийняли рішення про затоплення флоту. 2 червня до Новоросійська прибув посланець із відповідним наказом В. Леніна. Після цього 10 червня 1918 р., констатують історики, німецьке командування надіслало до Раднаркому ультиматум, у якому повідомлялося, що в разі, коли флот не буде повернуто до Севастополя, німецькі війська продовжать свій наступ [30, с. 37–38]. Після наради командного складу, представників судових команд думки

розійшлися: одні стояли за повернення до Севастополя, інші – за затоплення кораблів. Було вирішено провести загальне голосування серед моряків з цього питання, на якому більшістю голосів перемогу здобули прихильники повернення до Севастополя. І. Гриценко зазначає, що 17 червня, піднявши андріївські, а над деякими кораблями й українські прапори, дредноут «Воля», гідрокрейсер «Император Траян», яхта «Креста» та 6 есмінців – «Беспокойный», «Дерзкий», «Живой», «Пылкий», «Жаркий», «Поспешный» – під командуванням капітана 1-го рангу О. Тихменева вийшли з Новоросійська в Севастополь й на цих кораблях 730 чоловік команди – менше ніж чверть особового складу флоту, що залишився в Новоросійську [3, с. 114].

Прибувши 19 червня до Севастополя, кораблі були інтерновані німцями до кінця війни, на них було піднято кайзерівський військово-морський прапор, а команди зведено на берег, при цьому, стверджує І. Гриценко, вони формально ввійшли до складу т. зв. «кримсько-української флотилії» під командуванням контр-адмірала С. Бурлей, члена створеного на початку червня 1918 р. Кримського крайового уряду на чолі з російським генералом, литовським татариним за походженням С. Сулькевичем, який вже у першому своєму зверненні до мешканців Криму зазначив, що сподівається отримати від німецького командування частину військових кораблів Чорноморського флоту задля охорони «територіальних вод Кримського краю» [3, с. 114; 30, с. 42]. При цьому І. Гриценко зазначає, що С. Бурлей був військовим міністром в уряді Сулькевича, а Я. Тинченко констатує, що він обійняв посаду товариша (заступника)

військового міністра цього уряду [3, с. 114; 30, с. 42].

Кораблі, що залишилися в Новоросійську – дредноут «Свободная Россия», 9 есмінців та міноносців – «Хаджибей», «Керчь», «Калиакрия», «Фидониси», «Пронзительный», «Капитан-лейтенант Баранов», «Лейтенант Шестаков», «Сметливый» та «Стремительный», – збільшовизованими матросами 18 червня були виведені за допомогою буксирів у відкрите море і безжально затоплені [3, с. 114; 30, с. 38].

Великою подією стало повернення додому з Новоросійська пароплавів, транспортів та інших невійськових кораблів, насильно виведених з чорноморських портів більшовиками та анархістами перед німецьким та австро-угорським наступом. За допомогою німецько-турецької ескадри, констатують науковці, пароплави «Евфрат», «Ай-Петри», «Юпитер», «Луч», «Анатолий Молчанов» та інші протягом 3–5 липня повернулися в порти України та Криму [3, с. 115–116; 30, с. 38–42].

Значною сторінкою українського військово-морського життя, що відроджувалось у Севастополі навесні–влітку 1918 р., наголошує Я. Тинченко, став підйом лінкора (дредноута) «Императрица Мария», який належав до нового типу російських військових кораблів і мав стати грізною зброєю на Чорному морі. 7(20) жовтня 1916 р., коли корабель перебував у Північній бухті Севастополя, на ньому стався потужний вибух, після чого дредноут пішов на дно. Під час вибуху загинули 1 офіцер, 2 кондуктори та 225 матросів. Причини вибуху так остаточно і не з'ясували, констатує історик [30, с. 43]. Він зазначає, що підйомом лінкора зацікавилася німецьке

командування. 23 травня 1918 р. у бухті Севастополя під керівництвом віце-адмірала В. Каніна та інженера Г. Сіденснера здійснено підйом «Императрицы Марии», а необхідні кошти для цієї операції були виділені урядом Української Держави. Ретельно дослідивши корпус корабля, «морські фахівці були змушені визнати, що після підйому дредноут уже не може використовуватися як військовий корабель... Інженер Г. Сіденснер надіслав до Морського Генерального штабу Української Держави... звіт про свою роботу» [30, с. 43].

Як уже зазначалося, 29 квітня 1918 р. відбувся державний переворот. За допомогою німців від влади було усунуто і розпущено Центральну Раду, скасовано УНР і на З'їзді хліборобів проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом Всієї України, Військ козацьких і флоту (флоту) П. Скоропадським. Павло Петрович Скоропадський (1873–1945), незважаючи на прихід до влади за допомогою Німеччини, наполягав на поверненні нею флоту Україні й не бачив майбутнього Української Держави без Криму. У своїх спогадах він писав: «Кримський півострів, слабо, порівняно, заселений українцями, не входив до складу України. Варто поглянути на карту, щоб відразу зрозуміти, наскільки така держава не має даних для того, щоб бути життєздатною. Причому, треба зазначити, що коли б у силу яких-небудь умов такі кордони могли б кінець кінцем установитися, без сумніву, Крим зробився б найлютішим ворогом України, а весь цей багатющий український край... був би приречений на повільний занепад, оскільки його порти Одеса і Маріуполь знаходились би під безпосередніми ударами з боку Криму» [23, с. 90–91].

З приводу вирішення питання повернення флоту П. Скоропадський пізніше зазначав, що з перших днів його приходу до влади на засіданнях уряду було вирішено все зробити для того, щоб перевести флот під українську юрисдикцію, що і сталося восени 1918 р., але на дуже короткий термін. Він також згадував, що німці щодо флоту проводили політику його повного захоплення. Деякі судна вивозилися до Босфору, а цінне майно в портах конфісковувалося. Більшість матросів збільшувались. Тому восени 1918 р. для флоту було вирішено провести новий набір моряків. Непередбачуване становище з флотом ускладнювалося невирішеним питанням державної належності Криму і Севастополя. Без його розв'язання неможливо було вирішити питання кількості й кваліфікації необхідного Україні військового флоту. Гетьман стверджував, що Україна не може існувати без Криму, тому що це буде якийсь тулуб без ніг. Крим має належати Україні на будь-якій умові: чи це буде повне злиття або широка автономія, беручи до уваги всі економічні, національні та релігійні інтереси мешканців півострова [29, с. 281–284].

На відміну від попереднього уряду УНР, гетьман довірив справу будівництва флоту фахівцям. Для цього він своїм наказом від 10 травня 1918 р. створив спеціальну комісію з реформування морського відомства на чолі з віце-адміралом (пізніше гетьман П. Скоропадський присвоїв йому звання повного адмірала. – С. Г.) А. Покровським. І. Гриценко зазначає, що до складу комісії увійшли досвідчені військово-морські воєначальники: віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірал Д. Ненюков, О. Кликов і П. Патон-де-Верайон [3, с. 101–102]. 1

червня 1918 р. комісія А. Покровського представила план будівництва і формування національного флоту Української Держави. Затверджений гетьманом, він став основою будівництва Українського Державного Флоту.

Як стверджує П. Гай-Нижник, 2 червня 1918 р. Німеччина офіційно (де-юре) визнала Українську Державу. Новий український посол у Берліні барон Ф. Штейнгель докладав чималих зусиль в налагодженні державних справ з цією країною, в т. ч. й у військовій галузі [2, с. 42].

І. Гриценко зауважує, що спочатку Україні вдалося повернути тільки старий лінійний корабель «Георгій Победоносець», крейсери «Кагул» і «Пам'ять Меркурія», решта кораблів продовжували залишатися в руках німців [3, с. 112]. Він констатує, що в Севастополі організовувалося офіційне військово-морське представництво. 21 травня 1918 р. був виданий наказ Ч. 6/069 такого змісту: «По наказу Ясновельможного Пана Гетьмана Всієї України капітан І рангу Михайло Остроградський призначається офіційним представником Морського Міністерства Української Держави до м. Севастополя для зв'язку з германським командуванням на Кримі по питанням, котрі торкаються: воєнних кораблів, транспортів і пароплавів, що базуються у Севастополі, їх особистого складу, севастопольського правління, а також по всіх військово-морських питаннях на Кримі» [3, с. 108]. Начальником штабу офіційного представника був призначений капітан 1-го рангу (пізніше контр-адмірал) М. Черніловський-Сокол і вже 27 травня 1918 р. М. Остроградський розпочав поступовий залік до резерву в Севастополі всіх бажаючих офіцерів та унтер-офіцерів флоту, які не

залишилися на дійсній службі, наголошує дослідник [3, с. 108].

У цей час Морським відомством, значає І. Гриценко, велася бурхлива підготовча робота. На основі «Тимчасового закону про флот УНР» розроблявся новий закон про флот, який остаточно закріплював право Української Держави на Чорноморський флот (закон було прийнято вже за часів Директорії). Виробляються і законодавчо проходять «Положення про корпус старшини військово-морського санітарного відомства», «Положення про військово-морських агентів за кордоном», «Положення про демобілізацію кораблів торговельної фльоти», «Штати Лоцмайстерських дистанцій», «Штати корпусу морської охорони побережжя», «Положення про раду Морського Міністра» та багато інших. За гетьмана П. Скоропадського наказом по Морському відомству Ч. 70 від 23 травня 1918 р. почалося формування бригади морської піхоти у складі трьох полків для несення служби [3, с. 117].

Також, зауважує І. Гриценко, розвиток флоту визначив потребу в українській військово-морській символіці. Весною 1918 р. у Києві була заснована державна геральдично-прапорна комісія (на той час з капітанами 1-го рангу О. Гаддом і М. Злобіним). Вона мала на меті виготовити низку службових прапорів для українського флоту, армії, дипломатичної служби, гетьманського двору та інших державних установ. 18 липня гетьманом був затверджений головний результат діяльності комісії: новий військово-морський прапор, який і до сьогодні, будучи одним із найстаріших прапорів українських збройних сил, в злегка зміненому вигляді є українським військовим прапором [3, с. 117].

15 липня був виданий закон про флотські уніформи (проект розроблений комісією у складі контр-адмірала М. Остроградського, капітана 1-го рангу А. Пчельникова, лейтенанта П. Вукова та діловода Л. Лазеровича), які спеціальним наказом були введені в ужиток 10 вересня того ж року, констатує дослідник про ще одну сторінку військово-морського будівництва періоду Гетьманату [3, с. 118].

Досягнуті наприкінці літа 1918 р. результати не задовольнили гетьмана та його урядовців. Повернення всіх кораблів у Севастополі під український прапор стало предметом тривалих перемовин з німцями. Врешті, в цей час вони почали схилитися до того, щоб повернути Україні Чорноморський флот. Щоб прискорити цей процес, 17 серпня 1918 р. до Берліна виїхали найвищі чиновники Української Держави – голова Ради міністрів Ф. Лизогуб та товариш (заступник) міністра іноземних справ О. Палтов. Як військово-морський агент з ними був капітан 1-го рангу Ю. Свірський. Як зазначає у своїй праці І. Гриценко, «повноваження української делегації передбачали також ведення переговорів із німецьким урядом щодо передачі Українській Державі всіх військових кораблів Чорноморського флоту, що були у Севастополі. До списку кораблів, які повинні були перейти під український прапор, було внесено: дредноут «Воля» (колишній «Імператор Олександр III»), крейсер «Кагул», 11 міноносців, група підводних човнів, 7 лінійних кораблів («Пантелеймон», «Евстафий», «Иоанн Златоуст», «Ростислав», «Три святителя», «Синоп», «Георгий Победоносец»), транспортні та допоміжні судна» [3, с. 120].

Як зазначає П. Гай-Нижник, візит урядової делегації виявився успішним: на сприятливих умовах для Гетьманату були вирішені питання торгівлі між двома державами, надання Німеччиною кредиту та ін. Німеччина дала згоду підтримати Українську Державу у вирішенні територіальних суперечок із сусідніми державами [2, с. 44].

І. Гриценко наголошує, що внаслідок переговорів Ю. Свірський отримав усну гарантію того, що флот, зрештою, буде повернутий Україні, незалежно від того, чи буде їй належати Крим [3, с. 121].

Процес повернення кораблів під український прапор пришвидшився після візиту гетьмана до Німеччини. 3 вересня 1918 р. на запрошення імператора Вільгельма II П. Скоропадський відбув у його країну з офіційним візитом. Як наголошують П. Гай-Нижник та І. Гриценко, зустрічі гетьмана з кайзером, рейхсканцлером Г. фон Гертлінгом та німецькими військовими очільниками виявилися успішними. Окрім політико-економічних, вирішувались і питання військового характеру. Науковці констатують, що вже наприкінці літа 1918 р. німці почали схилитися до того, аби повернути Україні Чорноморський флот та берегові укріплення [2, с. 44–45; 3, с. 121]. 17 вересня 1918 р. німці передали до складу Українського Державного Флоту весь підводний дивізіон із 17 підводних човнів, який було укомплектовано старшинськими залогами, а в кінці жовтня під український прапор був повернений пароплав «Работник» та кілька інших суден, зазначає І. Гриценко [3, с. 122–126]. Аналізуючи відносини України і Криму, історик констатує, що в кінці жовтня 1918 р., після довготривалої економічної блокади півострова,

нарешті, офіційно було вирішено питання його повернення в склад Української Держави. Було вироблено прелімінарні (попередні. – С. Г.) умови входження півострова як автономії до складу України. В компетенцію українського уряду офіційно передавались зовнішня та митна політика Криму, а також керівництво флотом. Спільною були фінансова система, експлуатація залізниць, пошти і телеграфу [3, с. 126]. Також, зазначає дослідник, Крим отримував внутрішню автономію, свій крайовий парламент, територіальне військо, адміністрацію та статс-секретаря у справах Криму при Раді міністрів Української Держави. Тим часом Перша світова війна рухалася до свого завершення, і німці готувалися передати Чорноморський флот Україні. На знак цього, зазначає І. Гриценко, на початку листопада в Севастополі на укріпленнях та на кількох торпедних та канонерських суднах замайорів український морський прапор [3, с. 126].

Оцінюючи роль П. Скоропадського у розбудові та відновленні військового флоту Української Держави, І. Гриценко констатує, що гетьманом був здійснений один із головних внесків у цю справу [3, с. 126]. «Новий володар України, хоч і не пов'язав свого життя з флотом, але він активно цікавився його проблемами... Якби гетьман не обрав кар'єру сухопутного офіцера, то він, беззаперечно, став би офіцером воєнно-морським», – наголошує науковець [3, с. 126]. Також, зазначає дослідник, він (гетьман. – С. Г.) як професійний військовий прекрасно розумів місце й значення флоту в процесі державотворення. Уряд гетьмана, на відміну від Центральної Ради, реально намагався збудувати сильне українське військо, подолати та пом'якшити

обставини, що спричинили захоплення німцями українського флоту. Зрештою, це йому вдалося. «Справа відновлення Українського Державного Флоту в Криму та Севастополі загалом мала дуже велике значення для кінцевого затвердження на світовій арені Української Держави, яка під кінець свого існування була вже визнаною майже по всій Європі», – робить висновок вчений [3, с. 127–128].

14 листопада 1918 р. у день підписання в Комп'єнському лісі (Франція) договору з країнами Антанти про капітуляцію німецької імперії у Першій світовій війні німецьке командування повністю повернуло Українській Державі кораблі Чорноморського флоту, що базувалися у Севастополі, Миколаєві, Одесі та Керчі. Фактично в листопаді 1918 р. Україна, нарешті, створила власні військово-морські сили – український Чорноморський військово-морський флот став реальністю.

14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський призначив адмірала А. Покровського морським міністром Української Держави, його заступниками стали контр-адмірал М. Максимов в Одесі та контр-адмірал О. Гадд у Києві. І. Гриценко у своєму дослідженні датою призначення А. Покровського морським міністром називає 12 листопада [3, с. 174]. В цей час контр-адмірала В. Ключковського призначено головнокомандувачем Чорноморського флоту.

Поразка країн Четверного союзу ускладнила становище Української Держави. П. Скоропадський, шукаючи підтримки країн Антанти та під тиском проросійськи орієнтованих політичних сил, був змушений 14 листопада 1918 р. проголосити федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією.

За день до оголошення «федеративної грамоти», 13 листопада, на таємних зборах опозиційних гетьманові партій та організацій у Києві утворено Директорію УНР, яка вирішила відразу розпочати боротьбу з політичним режимом Гетьманату. Наступного дня розпочалося антигетьманське збройне повстання, очолюване В. Винниченком (1880–1951) та С. Петлюрою (1879–1926), за відродження УНР.

Країни Антанти, як переможці у війні, хотіли заволодіти всіма без винятку кораблями російського Чорноморського флоту, уневажуючи їх дійсню на той час державну належність. І. Гриценко зазначає, що «14 листопада журналістське агентство Associated press розповсюдило в газетах Європи та Америки повідомлення, в якому доводилася необхідність роззброєння кораблів Чорноморського флоту – як німецьких, так і українських» [3, с. 174].

Отже, український військовий флот, констатує науковець, не міг би існувати в умовах інтервенції союзників – про це незабаром стало відомо і в українському Морському міністерстві [3, с. 174].

14 грудня гетьман зрікся влади і разом з цим його режим перестав існувати. Рада міністрів офіційно передала владу Директорії, яка 18 грудня урочисто вступила до Києва. Взявши владу, Директорія, однак, зустріла невизнання з боку Антанти, а відносини з білогвардійцями були визначені як ворожі та безповоротно зіпсовані ще з початку повстання. Як констатує І. Гриценко, це фактично позбавило Україну флоту, адже до середини грудня всі органи управління військовим флотом на місцях остаточно опинилися в руках інтервентів та під впливом білогвардійців.

Більшість старшин флоту з падінням Гетьманату вважала себе уже вільною від присяги Українській Державі, а військові кораблі та матеріальна частина флоту були захоплені інтервентами в листопаді – на початку грудня 1918 р. [3, с. 181–182].

Таким чином, хоча питання становлення та діяльності українського військово-морського флоту в Криму (березень 1917 – грудень 1918 рр.) в сучасній українській історіографії певним чином досліджені та опрацьовані, ще залишається цілий ряд проблемних питань, які й до цього часу в українській військово-морській історіографії практично не були висвітлені дослідниками або ж висвітлені лише епізодично. Зокрема, йдеться про взаємовідносини українських моряків із представниками військових флотів союзників Німеччини в зазначений період, ситуацію на Чорноморському флоті після падіння Гетьманату, яка розкрита в багатьох працях лише побіжно. Маловідомою, а то й невідомою залишається доля багатьох офіцерів і матросів, які відіграли значну роль у становленні українського флоту і після поразки Перших визвольних змагань 1917–1921 рр. були змушені або емігрувати, або продовжувати боротьбу в інших умовах.

Особливо тема українського військово-морського флоту в Криму актуальна сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну, тимчасової окупації рашистами частини української території, в т. ч. і Кримського півострова, тому ще раз варто зацентрувати увагу на побажаннях багатьох українських дослідників цього періоду до владних структур сучасної України враховувати позитивний і негативний досвід

державного і військового будівництва українських державних утворень 1917–1921 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василевський П. Чорноморський флот під українськими національними прапорами в 1917–1918 роках. *Тернопіль*. 1992. № 5–6. С. 22–23.
2. Гай-Нижник П. Чорноморський флот і українське державотворення 1917–1918 років (До історії створення Військово-Морських Сил України). *Військовий музей* (науково-методичний збірник). Київ: Центральний музей Збройних сил України, 2006. Вип. 7. С. 37–46.
3. Гриценко І. Український Державний флот в 1917–1919 рр.: історія його становлення, військово-політичної боротьби та занепаду. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 232 с.: іл.
4. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. 600 с.: іл.
5. Каліберда Ю. Ю. Українізація як важлива складова будівництва українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Українознавство*. Київ, 2007. Вип. 11. С. 32–35.
6. Королев В. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917–1918 гг). Симферополь: Таврия, 1994. 38 с.
7. Кравцевич В. Украинский Державный флот: очерки. Киев: Край, 1992. 176 с.
8. Литвин С. Х., Лубенець А. В. Будівництво Українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради: здобутки та помилки. *Воєнна історія*. 2002. № 2. С. 37–44.
9. Литвин С. Х., Лубенець А. В. Історичні передумови українізації Чорноморського флоту після Лютневої революції 1917 р. *Збірник наукових праць Військово-гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. Київ, 2002. № 3 (28). С. 34–41.
10. Литвин С., Лубенець А. Українська революція 1917 року та передумови відродження національного військового флоту. URL: <http://shron1/chtyvo.org.ua> (дата звернення: 18.08.2022).
11. Лубенець А. В. Боротьба навколо Чорноморського флоту навесні 1918 р. *Збірник наукових праць Військово-гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. Київ, 2001. № 5 (24). С. 18–27.
12. Лубенець А. В. Брест-Литовська угода та її вплив на створення українського військового флоту (лютий – квітень 1918 р.). *Збірник наукових праць Військово-гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. Київ, 2002. № 1 (26). С. 27–36.
13. Лубенець А. Діяльність міністерства морських справ Української Народної Республіки напередодні гетьманського перевороту (березень – квітень 1918 р.). *Морська держава*. 2003. № 6 (12). С. 43–47.
14. Лубенець А. Розбудова системи військово-морської освіти в добу української революції 1917–1921 років. *Воєнна історія*. 2008. № 4 (40). С. 39–46.
15. Лубенець А. В. Створення військово-морського апарату в добу Української Центральної Ради. *Матеріали науково-практичної конференції «Українознавство в системі вищої освіти: стан та перспективи»*. Київ: Видання Військово-гуманітарного інституту Національної академії оборони України, 2001. С. 57–69.
16. Лубенець А. Створення управлінського апарату та забезпечення корабельним складом українського флоту в добу Гетьманату Павла Скоропадського. *Морська держава*. 2005. № 1 (13). С. 43–47.
17. Лубенець А. В. Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. Київ, 2002. 19 с.
18. Луговський О. Формування збройних сил Української Держави (1918 р.).

Організаційні аспекти. *Військово-історичний альманах*. Київ, 2003. Ч. 2 (7). С. 38–57.

19. Мамчак М. Військово-морське будівництво в Україні у ХХ столітті. Збірник документів. Севастополь: СМО ВУТ «Просвіта», 2013. 316 с.

20. Мамчак М. А. Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту: історичний нарис. Видання 2-ге, виправлене і доповнене. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2018. 407 с.: іл.

21. Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь: Видавництво «Просвіта», 2013. 564 с.: іл.

22. Мамчак М. Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917–1921). Севастополь: ПП «Стрижак», 2011. 240 с.: іл.

23. Матвієнко В. М. До питання про самовизначення Криму в 1917–1918 рр. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 80–92.

24. Мироненко О. Українізація флоту в УНР. *Українське державотворення: невitreбуваний потенціал*. Словник-довідник. Київ: Либідь, 1997. С. 458–462.

25. Перепелиця Г. Чорноморський військово-морський флот доби Центральної Ради та Гетьманщини (1917–1920 рр.). *Збірник наукових статей Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія Історія*. Кіровоград: КДПУ, 1997. № 6. С. 56–60.

26. Приходько В. Чорноморський флот в період діяльності Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. URL: <https://ukrlife.org.ua> (дата звернення: 17.08.2022).

27. Сергійчук В. Трагедія українського Чорноморського флоту. 1917–1920 рр. *Народна армія*. 1993. 27 квітня – 22 червня.

28. Сидорук Д. Г. Військово-морський флот України: народження та боротьба за його життя (1917–1920). *Сторінки історії флоту України*. Збірник статей, нарисів, спогадів / під ред. В. Г. Безкоровайного. Севастополь: Севастопольський військово-морський інститут імені П. С. Нахімова, 1996. С. 67–74.

29. Смирнов А. С. Проект «Украина», или Звездный час гетмана Скоропадского. Москва: Алгоритм, 2008. 384 с.

30. Тинченко Я. Військово-морські сили України 1917–1921: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2012. 116 с.: іл.

31. Тынченко Я. Военно-морское ведомство Украины 1917–1924. *Старый цейхгауз*. 2009. № 29 (1). С. 58–66.

REFERENCES

1. VASYLEVSKYI, I. (1992). The Black Sea Fleet under Ukrainian National Flags in 1917–1918. *Ternopil*, № 5–6, pp. 22–23. [in Ukr.].

2. HAI-NYZHNYK, P. (2006). The Black Sea Fleet and Ukrainian State Formation in 1917–1918 (To the History of the Creation of the Naval Forces of Ukraine. *Viiskovyi muzei (naukovometodychnyi zbirnyk)*. (Military Museum (Scientific and Methodological Collection of Works). Kyiv: Central Museum of Armed Forces of Ukraine, Issue 7, pp. 37–46. [in Ukr.].

3. HRYTSENKO, I. (2015). *The Ukrainian State Fleet in 1917–1919: the History of its Formation, Military and Political Struggle and Decline*. Kyiv: Publisher Oleh Filiuk, 232 p., illus. [in Ukr.].

4. DANILOV, A. (2000). *Ukrainian Fleet: Near the Sources of Revival*. Kyiv: The Publishing Olena Teliha House, 600 p., illus. [in Ukr.].

5. KALIBERDA, Yu. (2007). Ukrainization as an Important Component of the Construction of the Ukrainian Navy during the Era of the Central Rada. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ukrainoznavstvo*. (Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Ukrainian Studies Series), Issue 11. Kyiv, pp. 32–35. [in Ukr.].

6. KOROLEV, V. (1994). *The Black Sea Tragedy (The Black Sea Fleet in the Political Whirlpool in 1917–1918)*. Simferopol: Tavriia, 38 p. [in Rus.].

7. KRAVTSEVYCH, V. (1992). *Ukrainian State Fleet: Essays*. Kiev: Krai, 176 p. [in Rus.].

8. LYTUVYN, S., LUBENETS, A. (2002). Construction of the Ukrainian Navy during the

Days of the Central Rada: Achievements and Mistakes. *Voienna istoriia* (Military History), № 2, pp. 37–44. [in Ukr.].

9. LYTVYN, S., LUBENETS, A. (2002). Historical Prerequisites for the Ukrainization of the Black Sea Fleet after the February Revolution in 1917. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovo-humanitarnoho instytutu Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy* (Collection of Scientific Works of the Military and Humanitarian Institute of National Defence Academy of Ukraine). Kyiv, № 3(28), pp. 34–41. [in Ukr.].

10. LYTVYN, S., LUBENETS, A. *The Ukrainian Revolution in 1917 and the Prerequisites for the Revival of the National Navy*. [online] Available at: <http://shron1/chtyvo.org.ua>. [Accessed 18 August 2022]. [in Ukr.].

11. LUBENETS, A. (2001). The Struggle Around the Black Sea Fleet in the Spring in 1918. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovo-humanitarnoho instytutu Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy* (Collection of Scientific Works of the Military and Humanitarian Institute of National Defence Academy of Ukraine). Kyiv, № 5(24), pp. 18–27. [in Ukr.].

12. LUBENETS, A. V. (2002). The Brest-Litovsk Agreement and its Influence on the Creation of the Ukrainian Navy (February–April 1918). *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovo-humanitarnoho instytutu Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy* (Collection of Scientific Works of the Military and Humanitarian Institute of National Defence Academy of Ukraine). Kyiv, № 1(26), pp. 27–36. [in Ukr.].

13. LUBENETS, A. (2003). Activities of the Ministry of Maritime Affairs of the Ukrainian People's Republic on the Eve of the Hetman Coup (March – April 1918). *Morska derzhava* (Maritime State), № 6(12), pp. 43–47. [in Ukr.].

14. LUBENETS, A. (2008). Development of the Naval Education System During the Ukrainian Revolution in 1917–1921. *Voienna istoriia* (Military History), № 4(40), pp. 39–46. [in Ukr.].

15. LUBENETS, A. (2001). Creation of the Naval Apparatus during the Days of the Ukrainian Central Rada. In: *Materialy naukovo-praktychnoi*

konferentsii «Ukrainoznavstvo v systemi vyshchoi osvity: stan ta perspektyvy» (Proceedings of the Scientific and Practical Conference “Ukrainian Studies in the Higher Education System: State and Prospects”) Kyiv: Military and Humanitarian Institute of National Defence Academy of Ukraine Publishing, pp. 57–69. [in Ukr.].

16. LUBENETS, A. (2005). Creation of the Administrative Apparatus and Providing Ships for the Ukrainian Fleet during the Hetmanate of Pavel Skoropadskyy. *Morska derzhava* (Maritime State), № 1(13), pp. 43–47. [in Ukr.].

17. LUBENETS, A. (2002). The Creation of the Ukrainian Military Fleet During the Time of the Central Rada (March 1917 – April 1918) [Abstract of Thesis for Candidate of Sciences Degree in History. Specialty 20.02.22] National Defence Academy of Ukraine. Kyiv, 19 p. [in Ukr.].

18. LUHOVSKYY, O. (2003). Formation of the Armed Forces of the Ukrainian State (1918) Organizational Aspects. *Viiskovo-istorychnyi almanakh* (Military-Historical Almanac). Kyiv, Part 2(7), pp. 38–57. [in Ukr.].

19. MAMCHAK, M. (2013). *Naval Construction in Ukraine in the 20th Century*. Collection of Documents. Sevastopol: SMO VUT Prosvita, 316 p.

20. MAMCHAK, M. (2018). *Ukraine: the Way to the Sea. History of the Ukrainian Fleet: a Historical Essay*. 2nd ed., corrected and extended. Ivano-Frankivsk: Misto-NV, 407 p. illus. [in Ukr.].

21. MAMCHAK, M. (2013). *Black Sea Fleet. Heading to Ukraine*. Sevastopol: Prosvita Publishing House, 564 p., illus. [in Ukr.].

22. MAMCHAK, M. (2011). *The Black Sea Fleet in the Struggle for the Independence of Ukraine (1917–1921)*. Sevastopol: Stryzhak Private Company, 240 p., illus. [in Ukr.].

23. MATVIENKO, V. (2002). On the Issue of Crimean Self-Determination in 1917–1918. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), № 5, pp. 80–92. [in Ukr.].

24. MYRONENKO, O. (1997). Ukrainization of the Fleet in the Ukrainian People's Republic.

- Ukrainian State-Building: unclaimed potential*. A Reference Book. Kyiv: Lybid, pp. 458–462. [in Ukr.].
25. PEREPELYTSIA, H. (1997). The Black Sea Navy of the Era of the Central Rada and Hetmanship (1917–1920). *Zbirnyk naukovykh statei Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: istoriia*. (Collection of Scientific Works of Kirovohrad State Pedagogical University. History Series). Kirovohrad: KDPU, № 6, pp. 56–60. [in Ukr.].
26. PRYKHODKO, V. *The Black Sea Fleet during the Period of Activity of the Central Council, the Hetmanate and the Directory*. [online] Available at: <https://ukrlife.org.ua>. [Accessed 17 August 2022]. [in Ukr.].
27. SERHIICHUK, V. (1993). The Tragedy of the Ukrainian Black Sea Fleet. 1917–1920. *Narodna armiiia*. (People's Army). [in Ukr.].
28. SYDORUK, D. (1996). The Navy of Ukraine: Birth and Struggle for its Life (1917–1920). *Storinky istorii flotu Ukrainy*. (Pages of the Ukrainian Fleet History). Collection of Articles, Essays, Memories edited by H. Bezkorovainyi. Sevastopol: P. Nakhimov Sevastopol Navy Institute, pp. 67–74. [in Ukr.].
29. SMYRNOV, A. (2008). *Project Ukraine, or Hetman Skoropadskyi's Finest Hour*. Moscow: Alhorytm, 384 p. [in Rus.].
30. TYNCHENKO, Ya. (2012). *Naval Forces of Ukraine in 1917–1921*. A Popular Science Publication. Kyiv: Tempora, 116 p., illus. [in Ukr.].
31. TYNCHENKO, Ya. (2009). Navy Department of Ukraine in 1917–1924. *Staryj cejhgauz* (Old Zeughaus), № 29(1), pp. 58–66. [in Rus.].

Тема дослідження діяльності Української Центральної Ради (УЦР) та Гетьманату П. Скоропадського у сфері військово-морського будівництва, під час існування яких було поновлено українську морську традицію, завжди мала важливе значення в сучасній українській історіографії. Особливо вона стала актуальною з 2014 р., в часи анексії Росією українського Криму, розв'язаної «собирателями русских земель» війни на Донбасі, та повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. з метою окупації України та ліквідації української державності.